

Academische vrijheden in Nederland

Wat staat er op het spel?

*Samengesteld en ingeleid door
Lukas M. Verburgt &
Jan Willem Duyvendak*

Amsterdam University Press

NIAS

Dit boek verschijnt als onderdeel van de reeks 'Interventies' van Netherlands Institute of Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS-KNAW), onder redactie van Jan Willem Duyvendak en Lukas M. Verburgt'.

Ontwerp omslag: Suzan Beijer
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 629 0
e-ISBN 978 90 4855 775 2
DOI 10.5117/9789463726290
NUR 401

© De auteurs / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Introductie 9
Lukas M. Verburgt & Jan Willem Duyvendak

Thema #1 | Samenwerking met autoritaire landen: De kwestie China

1 | Het om politieke redenen aan banden leggen van internationale onderzoekssamenwerking schaadt de academische vrijheid 33
Tom Zwart

2 | De China-kwestie: een kritische blik 51
Casper Wits

Commentaar 65
Julia Bader

Thema #2 | Academische samenwerking met het bedrijfsleven: Zuid-as hoogleraren

3 | Verbondenheid van wetenschap met private en publieke sector is een groot goed 75
Bastiaan Starink

4 | Samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven: academische vrijheid als gedeelde verantwoordelijkheid 89
André Nollkaemper

Commentaar <i>Marijn Sax</i>	109
---------------------------------	-----

Thema #3 | Publieke wetenschap: De Nationale Wetenschapsagenda

5 Wetenschap als publieke taak: Tussen onverschilligheid en ongebondenheid <i>Jet Bussemaker</i>	117
6 Hoe wetenschapsbeleid de academische vrijheid fruikt <i>Remco Breuker</i>	135

Thema #4 | Consortiumdenken en interdisciplinariteit

7 In deze wereld móéten we voorbij disciplinaire grenzen denken' <i>Jeroen Geurts & Lukas M. Verburgt</i>	155
--	-----

Thema #5 | Wetenschappers in/op de (sociale) media

8 Het nut en nadeel van de (sociale) media voor de wetenschap <i>Marion Koopmans</i>	173
9 Sociale media en academische vrijheid <i>Miko Flohr</i>	189

Thema #6 | Waakzame wetenschap

10 En/En. Tegen ideologische begrenzing van academische vrijheid <i>Jonathan Soeharno</i>	203
11 Geen paniek – 'wokisme' en de (post)koloniale geschiedschrijving <i>Gert Oostindie</i>	223
Commentaar <i>Annelies Moors</i>	239

Thema #7 | Diversiteitsbeleid aan de universiteit

12 Academische vrijheid en de onbedoelde gevolgen van het diversiteitsdebat <i>Beate Volker</i>	247
13 Epistemologische diversiteit: droom, nachtmerrie of alledaags gegeven? <i>Jeannette Pols, Jonna Brenninkmeijer, Stephanie Meirmans & Maarten Derksen</i>	263
Commentaar <i>Marjoleine Kars</i>	277
Noten	283
Lijst van auteurs	307

samenwerking met bedrijfsleven met zich meebrengt voor academische vrijheid te borgen en te adresseren. Pas dan kunnen de kansen die samenwerking met het bedrijfsleven biedt voor universiteiten, daadwerkelijk worden gerealiseerd.

Commentaar

Marijn Sax

In het recente verleden heb ik mij uitgesproken over incidenten aan mijn eigen faculteit en over de onafhankelijkheid van, met name, het belastingrecht aan Nederlandse universiteiten.¹ Kijkend naar zowel het aantal incidenten² als de gelijkenissen tussen die incidenten, maak ik mij zorgen over de onafhankelijkheid van de (belasting)rechtswetenschap in Nederland. Ik heb vele reacties mogen ontvangen en sommige collega's vinden mij duidelijk te streng. Dat collega's er andere standpunten op nahouden, is natuurlijk prima. Waar ik echt steeds minder geduld voor heb, is de achteloosheid, de nonchalance, waarmee met academische onafhankelijkheid – en, als zodanig, met academische vrijheid – wordt omgegaan.

De bijdrage van collega Starink illustreert helaas perfect die nonchalance. Na het lezen van zijn stuk is er maar één conclusie mogelijk: er is niks aan de hand en het huidige systeem functioneert voorbeeldig. De nonchalance zit hem niet eens zozeer in dat standpunt *an sich*, maar in de summier, weinig overtuigende onderbouwing ervan.

In zijn bijdrage leunt Starink impliciet op twee tegengestelde argumenten om hetzelfde punt te maken: samenwerking tussen academie en 'buitenwereld' is goed en strengere regels zullen die samenwerking niet alleen moeilijker maken, maar – belangrijker nog – strengere regels zijn simpelweg *onnodig*. Het eerste argument dat vaak wordt aangevoerd wanneer er een specifiek schandaal is ontdekt met een specifiek persoon, is om te benadrukken

dat we *op het systeemniveau* de algemene principes van de gedragscode hebben die, *op systeemniveau*, hun werk doen. Niet te veel focussen op individuele gevallen dus, maar *eyes on the ball* (waarbij de *ball* de algemene principes zijn). Tegelijkertijd – en dit is het tweede argument – zie ik bij discussies die juist over academische onafhankelijkheid *op het systeemniveau* gaan (bijvoorbeeld: is er niet een te grote systemische *corporate capture* van belastingrecht aan universiteiten?), precies de tegenovergestelde beweging. Aandacht voor wat er structureel fout zit of kan gaan, wakkert wantrouwen aan. Vertrouw ik mijn collega's soms niet om zelf verstandige keuzes te maken, hoor ik dan. Starink verwoordt dit sentiment kernachtig wanneer hij schrijft 'Het gaat er niet om wat iemand IS, maar wat iemand DOET' (p. 81). Vertrouw op de persoonlijke deugden van de individuele wetenschapper, is het devies.

De situatie die zo ontstaat, is een wonderlijke. Zijn er schandalen rond specifieke individuen, dan moet de focus niet te veel op individuen liggen – dat is maar ruis –, maar juist op de algemene principes. Willen we echter een fundamentele discussie voeren over de ontoereikendheid van die algemene principes zonder duidelijk handhavingsmechanisme, dan moeten we opeens wél terug naar het individuele niveau waar deugdzame wetenschappers bovenal vertrouwen moeten krijgen. Van welke kant je de discussie ook aanvliegt – bottom-up of top-down – altijd weten de collega's die discussies over academische onafhankelijkheid te alarmistisch en onnodig vinden één van de twee tegenovergestelde argumenten uit de hoge hoed te toveren. Het is echter van tweeën één.

Wat ook ontbreekt in de bijdragen van zowel Starink als Nollkaemper is een serieuze beschouwing van hoe macht

en invloed (kunnen) werken. Discussies aan de hand van de huidige onafhankelijkheids- en integriteitscodes hebben vooral aandacht voor de onafhankelijkheid/integriteit van *individuele* wetenschappers en onderzoeksprojecten. Dat is een probleem. We kunnen ons immers een academische wereld voorstellen waar *alle* individuele onderzoekers en onderzoeksprojecten zich volledig aan alle codes houden, maar waar toch nog problemen met de onafhankelijkheid spelen.

Het belastingrecht is – helaas – een perfect voorbeeld. Het is moeilijk om in Nederland een hoogleraar belastingrecht te vinden die níét voor een commerciële belastingadviseur werkt. Zelfs als *alle* individuele gesponsorde hoogleraren zich aan alle codes houden, kan er op systeemniveau een probleem ontstaan met het belastingrecht *als wetenschappelijke discipline*. Wetenschappelijke onafhankelijkheid gaat niet alleen om het uitblijven van directe inmenging in resultaten en publicaties; echte wetenschappelijke onafhankelijkheid begint al veel eerder, bij de volledige vrijheid om eigen onderzoekagenda's te formuleren. Als echter vrijwel alle (bijzonder) hoogleraren in één vakgebied tegelijkertijd óók werken voor een paar grote kantoren die mondiaal op industriële schaal belastingontwijking vormgeven en faciliteren, dan moeten we niet raar opkijken wanneer de Nederlandse belastingrecht-onderzoekagenda's gaten vertonen.³ Let wel: die gaten in onderzoekagenda's kunnen *op systeemniveau* ontstaan terwijl *op individueel niveau* alle betrokken wetenschappers zich met volle overgave aan alle relevante codes houden. De les: macht en invloed werken op meerdere niveaus, niet alleen op het individuele niveau.⁴

De spanning tussen het individuele niveau en het systeemniveau toont zich ook in de zo bejubelde verbinding

tussen theorie en praktijk. Wanneer, bijvoorbeeld, de Tweede Kamer advies wil inwinnen over belastingmaatregelen, dan is er amper een hoogleraar belastingrecht te vinden die kan komen spreken. Op individueel niveau is dat te begrijpen: als je door je dubbele pet ook werkt voor een bedrijf (of haar klanten) waar nieuwe wetten over gaan, dan is niet komen opdraven een begrijpelijke en zelfs *integere* keuze. Op systeemniveau is echter de uitkomst dat onze wetgever amper experts kan vinden voor advies. De situatie die zo ontstaat is nogal ironisch. Samenwerking tussen theorie en praktijk is dé reden voor al die gesponsorde hoogleraarschappen, maar als de theorie de praktijk moet dienen ten behoeve van de *publieke* zaak, dan is die samenwerking tussen theorie en praktijk opeens een probleem.

Dat brengt mij bij de bijdrage van collega Nollkaemper. Hij stelt (impliciet) de interessante vraag of bij dubbelepet-constructies waarbij het grootste deel van de aanstelling buiten de universiteit ligt überhaupt nog gesproken kan worden van wetenschap. Geïnspireerd door deze gedachte doe ik graag een voorstel: waarom schaffen we gesponsorde hoogleraarschappen niet volledig af? Het hoogleraarschap geniet het hoogste *academische* aanzien en komt met bijzondere *academische* privileges. Waarom zouden we als academische gemeenschap deze unieke positie te koop aanbieden als we daarmee ook het risico van *corporate capture* binnenhalen? Om die o zo belangrijke samenwerking tussen theorie en praktijk mogelijk te maken, is specifiek een gesponsord *hoogleraarschap* ook helemaal niet nodig. Onderzoek en samenwerking kunnen ook gestalte krijgen door niet-hoogleraren. Als niet-academische partijen toch graag die samenwerking willen stimuleren met financiële bijdragen, kan ook gewerkt worden met andere categorieën.

Bijvoorbeeld: een grote financiële bijdrage betekent dat je als geldschietter een *Special Honorary Fellow* (zonder de unieke titel en privileges van een hoogleraarschap) mag aanstellen. Dat lijkt mij een werkbare oplossing voor iedereen. Van bijzonder hoogleraren die hier tegen zijn, hoor ik graag waarom zij specifiek een bijzonder *hoogleraarschap* nodig hebben om de samenwerking tussen theorie en praktijk gestalte te geven.

Hoe teleurstellend de vele recente incidenten rond het thema academische onafhankelijkheid en integriteit ook zijn, de reacties op die incidenten maken gelukkig een hoop duidelijk. De meeste collega's lijken het erover eens dat we niet langer op een achteloze 'maar zo deden we het vroeger altijd'-manier met academische onafhankelijkheid kunnen omgaan. Van hen die toch nog vervallen in nonchalance rond dit onderwerp, mogen – nee, moeten – we vragen om betere, specifiekere argumenten dan de nu veelgehoorde zeer algemene bezweringsen 'dat samenwerking tussen theorie en praktijk extreem belangrijk is' en dat elke vorm van kritiek de voorwaarden voor die samenwerking zou uithollen. De tijd van nonchalance is voorbij.

3 Verbondenheid van wetenschap met private en publieke sector is een groot goed

Bastiaan Starink

1. De principes en toelichting zijn overgenomen uit VSNU, 'Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit' (2018), p. 13.
2. Zie 'Initiatiefnemers en financiering Competence Centre for Pension research (CCP)' op de website van Tilburg University.
3. Bastiaan Starink, 'Lang gewacht en stil gezwegen, nooit gedacht en toch gekregen', *PensioenMagazine* 8-9 (2022), p. 4.

4 Samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven: academische vrijheid als gedeelde verantwoordelijkheid

André Nollkaemper

1. KNAW, 'Academische vrijheid in Nederland – een begripsanalyse en richtsnoer' (2021), p. 21.
2. VSNU, 'Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit' (2018), p. 13.

Commentaar

Marijn Sax

1. Zie, respectievelijk, Marijn Sax, 'Medewerkers rechtenfaculteit UvA eisen uitleg over door Zuidas gesponsorde leerstoelen', *Follow the Money*, 17 december 2021; Marijn Sax, 'Opinie: Stop het kritiekloze geflirt met de Zuidas voor het te laat is', *Volkskrant*, 13 april 2022.
2. Zie Henk Willem Smits & Siem Eikelenboom, 'Zuidas beslist mee over docenten en inhoud van universitair onderwijs', *Follow the Money*, 21 maart 2023; Siebe Sietsma & Yoeri Vugts, 'Hoogleraar UvA neemt ontslag na heimelijke constructie met vastgoedlobby', *NOS Nieuwsuur*,

29 april 2022; Yoeri Vugts & Siebe Sietsma, 'Universiteit betaalde accountantskantoor voor "hoogleraarsdiensten" Balkenende', *NOS Nieuwsuur*, 10 april 2022; Yoeri Vugts & Siebe Sietsma, 'Universiteit Leiden verzweeg sponsoring hoogleraar door Belastingdienst', *NOS Nieuwsuur*, 13 mei 2022; Yoeri Vugts & Siebe Sietsma, 'Een hoogleraar cadeau: Belastingdienst en bedrijfsleven sponsoren universiteiten', *NOS Nieuwsuur*, 1 juni 2022; Henk Strikkers, 'Zuidaskantoren oefenden invloed uit op publicaties medewerkers belastingrecht', *Folia*, 24 februari 2022; Vincent Bongers, 'Zij strijden tegen belastingontwijking (en oud-collega's zijn daar niet blij mee)', *Mare: Leids Universitair Weekblad*, 16 december 2021.

3. Dit is precies wat hoogleraar belastingrecht Jan Vleggeert signaleert in zijn oratie, 'Hoe onafhankelijk is de fiscale wetenschapper?', van 30 oktober 2020 aan de Universiteit Leiden.
4. In zijn bijdrage trekt collega Starink het maatschappelijk nut van de geesteswetenschappen in twijfel. Ik zou hem echter willen adviseren om juist die vermaledijde geesteswetenschappen wat vaker te raadplegen voor hij over macht en invloed schrijft.

5 Wetenschap als publieke taak: Tussen onverschilligheid en ongebondenheid

Jet Bussemaker

1. KNAW, 'Sociale veiligheid in de Nederlandse wetenschap. Van papier naar praktijk' (2022).
2. Vgl. Advies van Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, 'De kunst van het innoveren' (2022).
3. Vgl. Martha Nussbaum, *Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft*, Amsterdam: Ambo, 2011.
4. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Wetenschapsvisie 2025*, Den Haag, 2014.